

Elżbieta Czyż

Prawa i obowiązki ucznia w statutach szkolnych

Dziecko Krzywdzone : teoria, badania, praktyka 16/2, 223-254

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Prawa i obowiązki ucznia w statutach szkolnych

Elżbieta Czyż

Helsińska Fundacja Praw Człowieka

W artykule poddano analizie losowo wybrane katalogi praw/obowiązków ucznia, zawarte w statutach szkół publicznych, w kontekście standardów dotyczących praw człowieka i praw dziecka.

SŁOWA KLUCZOWE:

PRAWA CZŁOWIEKA, PRAWA DZIECKA, PRAWO OŚWIATOWE, PRAWA I OBOWIĄZKI UCZNIĄ, STATUT SZKOŁY

Uwagi wstępne

Zainteresowanie prawami człowieka, ratyfikacja Konwencji o prawach dziecka, Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności wpłynęły na choćby formalne demokratyzowanie się życia szkolnego. W ustawie z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty¹, regulującej zasadnicze kwestie ustroju szkolnego, w preambule przywołuje się podstawowe dokumenty dotyczące praw człowieka, a mianowicie Powszechną Deklarację Praw Człowieka, Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Konwencję o prawach dziecka². W zasadzie nowa ustawa z 2016 r. preambułę powtarza.

- 1 Od września 2017 będzie obowiązywała nowa ustawa – prawo oświatowe z 14 grudnia 2016 r. (Dz.U. 2017, poz. 59).
- 2 Europejską konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności Polska ratyfikowała w 1993 r. i dlatego nie przywołano jej w uchwalonej w 1991 r. ustawie o systemie oświaty, nie wiadomo, dlaczego nie przywołano jej w nowej ustawie.

Poszerzenie autonomii szkół, związanie szkoły z rodziną ucznia i społecznością lokalną to ważne założenia systemu edukacji. Ma temu sprzyjać większa możliwość tworzenia własnych programów wychowawczych i dydaktycznych, a także wewnętrznych systemów oceniania.

Ministerstwo Edukacji Narodowej, odpowiedzialne za opracowanie polityki oświatowej rządu oraz jakość edukacji w państwie, w ustawie o systemie oświaty i aktach wykonawczych określiło założenia systemu, które w ramach obowiązującego prawa organy każdej konkretnej szkoły mogły wypełniać „szczegółami”.

Dotychczas wzorem, według którego powstawały statuty konkretnych szkół i placówek, były odpowiednie załączniki do rozporządzeń Ministra Edukacji Narodowej w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola i publicznych szkół oraz publicznych placówek. W świetle nowej ustawy prawo oświatowe nie przewidziano odrębnego rozporządzenia regulującego ramowe statuty szkół, a jedynie statuty placówek. Co mają zawierać statuty szkół określa art. 98 ustawy. Ustęp 17 stanowi, że „prawa i obowiązki uczniów, w tym przypadki, w których uczeń może zostać skreślony z listy uczniów szkoły, a także tryb składania skarg w przypadku naruszenia praw ucznia”.

Niejasne jest, dlaczego w nowym prawie oświatowym jest oddzielny artykuł dotyczący obowiązków ucznia (art. 99), a szczegółowego dotyczącego praw nie ma.

Statut jest ważnym dokumentem regulującym funkcjonowanie szkoły i powinien być także swoistym narzędziem wychowawczym. Na poziomie szkoły to dokument rangi konstytucji. Uczeń zrozumie znaczenie takich pojęć jak społeczeństwo obywatelskie, konstytucja, prawa człowieka, obowiązki obywatela tym lepiej, im poważniej będą traktowane przepisy statutu, zwłaszcza określające kompetencje poszczególnych organów szkoły i relacje uczeń-władze szkolne. Niestety, w podstawach programowych, a także w programach wychowawczych nie przewidziano nauczania posługiwania się statutem szkolnym – instrumentem ochrony praw i egzekwowania obowiązków. Takie praktyczne korzystanie ze statutu szybko pokazałoby, które zapisy są dobre, a które wymagają zmiany, bo nie są jasne i – co bardzo ważne – egzekwowalne.

O randze przygotowania młodego pokolenia do życia w społeczeństwie obywatelskim świadczy Zalecenie nr 85 (7) Komitetu Ministrów Rady Europy o nauczaniu i pobieraniu nauki w zakresie praw człowieka w szkołach przyjęte w 1985 r. W dokumencie tym stwierdza się m.in.:

[...] szkoły tworzą wspólnoty, które mogą i powinny być przykładem poszanowania godności jednostki i różnic, tolerancji i równości szans [...] zrozumienie

i nabycie doświadczenia w zakresie praw człowieka stanowi ważny element przygotowania wszystkich młodych ludzi do życia w demokratycznym i pluralistycznym społeczeństwie [...] Koncepcje związane z prawami człowieka mogą i powinny być przyswajane od najmłodszych lat. [...] Demokracja jest poznawana najlepiej w warunkach demokratycznych, w których zachęca się do udziału, w których można szczerze wypowiadać się i dyskutować na temat poglądów, w których swoboda wypowiedzi uczniów i nauczycieli jest zagwarantowana i w których panuje uczciwość i sprawiedliwość [...].

Innym ważnym dokumentem Rady Europy jest Zalecenie (Rec 2010/7) w sprawie Karty Edukacji Obywatelskiej i Edukacji o Prawach Człowieka obowiązujące od 2010 r. Obliguje ono państwa członkowskie do wdrożenia gruntownej edukacji w tych obszarach począwszy od przedszkola, ze szczególnym uwzględnieniem edukacji praktycznej. Niestety podstawy programowe (zarówno stare, jak i nowe) ten temat traktują niemal zdawkowo.

Prawa ucznia a przepisy prawa oświatowego³

W przepisach oświatowych używa się pojęcia prawa dziecka i ucznia, ale nie zostały one zdefiniowane, co w konsekwencji prowadzi do wielu nieporozumień. W nowej ustawie oświatowej artykuł dotyczący samorządu uczniowskiego został w zasadzie przepisany ze starej ustawy (art. 55), dodano ustęp dotyczący wolontariatu (obecnie art. 85). O prawach ucznia jest mowa w kontekście przepisów dotyczących samorządu szkolnego:

5. Samorząd może przedstawiać radzie szkoły lub placówki, radzie pedagogicznej oraz dyrektorowi wnioski i opinie we wszystkich sprawach szkoły lub placówki, w szczególności dotyczących realizacji podstawowych praw uczniów, takich jak:
- 1) prawo do zapoznawania się z programem nauczania, z jego treścią, celem i stawianymi wymaganiami;
 - 2) prawo do jawnej i umotywowanej oceny postępów w nauce i zachowaniu;

³ Tekst powstawał w trakcie przygotowywania dużej reformy systemu oświaty. W zasadzie jeszcze nie obowiązywała nowa ustawa oświatowa. Uznałam jednak, że kwartalnik ukaże się już w „zmienionej rzeczywistości” zatem przytaczam przepisy nowe odwołując się do starych, gdyż w istocie w omawianym obszarze istotnych zmian niestety nie ma.

- 3) *prawo do organizacji życia szkolnego, umożliwiające zachowanie właściwych proporcji między wysiłkiem szkolnym a możliwością rozwijania i zaspokajania własnych zainteresowań;*
 - 4) *prawo redagowania i wydawania gazety szkolnej;*
 - 5) *prawo organizowania działalności kulturalnej, oświatowej, sportowej oraz rozrywkowej zgodnie z własnymi potrzebami i możliwościami organizacyjnymi w porozumieniu z dyrektorem;*
 - 6) *prawo wyboru nauczyciela pełniącego rolę opiekuna samorządu.*
6. *Samorząd w porozumieniu z dyrektorem szkoły lub placówki może podejmować działania z zakresu wolontariatu.*
7. *Samorząd może ze swojego składu wyłonić radę wolontariatu.*

Wymieniony powyżej katalog trudno uznać za katalog podstawowych praw uczniów. Jest to raczej zbiór pomieszanych praw jednostki i uprawnień samorządu, wynikających w większym stopniu z zadań i organizacji systemu edukacji niż z katalogu praw człowieka. Dwa pierwsze podpunkty pkt 5 art. 85 można uznać za element prawa do informacji – niewątpliwie indywidualne, ważne prawo każdego ucznia. Punkt 3 można rozumieć jako element prawa do nauki, chociaż przy takim sformułowaniu jest to bardziej zadanie systemu edukacji wynikające z prawa do nauki. Gwarantując prawo do nauki, państwo zobowiązuje się odpowiednio naukę zorganizować – zapewnić sieć szkół, nauczycieli oraz nauczanie w określonym czasie i warunkach. W pkt 3 nie precyzuje się jednak, jakie to są właściwe proporcje. Zatem tak sformułowany zapis trudno rozumieć jako indywidualne prawo ucznia, gdyż nie bardzo wiadomo, jakie konkretne roszczenie miałyby z niego wynikać.

Należy rozumieć, że w punktach 4–6 ustawodawca miał niewątpliwie na myśli uprawnienia samorządu uczniowskiego. Na ogół gazetkę szkolną redaguje zespół uczniów, a nie konkretny uczeń. Podobnie działalność kulturalną organizuje samorząd, a opiekuna samorządu wybierają na ogół przedstawiciele jego organów. Czy można zatem powiedzieć, że przepisy w art. 85 ustawy oświatowej formułują podstawowe prawa ucznia? Mimo wielu nowelizacji ustawy tego artykułu nigdy nie zmieniono i trzeba przyznać, że wprowadził on wiele nieporozumień. Warto jeszcze w tym miejscu skomentować stwierdzenie, że „samorząd może przedstawić wnioski i opinie”. Należy rozumieć, że chodzi o przedstawicieli samorządu (choć w art. 85 jest stwierdzenie, że „samorząd tworzą wszyscy uczniowie szkoły lub placówki”). Pisząc o możliwości przedstawienia opinii czy wniosków, należało wskazać, jaki jest tryb ich rozpatrywania i udzielania odpowiedzi. W przeciwnym razie składający nie mają nawet gwarancji, że ich wniosek zostanie przeczytany.

Dotychczas praw i obowiązków ucznia/wychowanka dotyczyły dwa rozporządzenia⁴ – jedno w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół i drugie w sprawie ramowych statutów placówek publicznych. Projektu pierwszego na razie nie ma i może z niego zrezygnowano.

Analiza katalogów praw i obowiązków zawartych w przykładowych statutach szkół⁵

Generalnie zapisy dotyczące praw i obowiązków w poszczególnych szkołach są podobne, wzorowane jeszcze na starym zarządzeniu MEN jeszcze z 1992 r. Zapisy były analizowane ze względu na następujące kryteria:

1. czy zapis dotyczy praw człowieka/dziecka/ucznia;
2. czy jest zrozumiały i czy można sformułować określone, jasne roszczenie;

4 Statut szkoły określa:

- 1) rodzaje nagród i kar stosowanych wobec uczniów oraz tryb odwoływania się od kary,
- 2) przypadki, w których dyrektor szkoły może wystąpić do kuratora oświaty z wnioskiem o przeniesienie ucznia do innej szkoły,
- 3) warunki pobytu w szkole zapewniające uczniom bezpieczeństwo.

§ 16a. Statut szkoły określa szczegółowe zasady rekrutacji uczniów do szkoły, z uwzględnieniem odrębnych przepisów.

§ 16b. Statut szkoły określa prawa ucznia, z uwzględnieniem w szczególności praw zawartych w Konwencji o prawach dziecka, oraz tryb składania skarg w przypadku naruszenia praw ucznia.

2. Statut szkoły określa obowiązki ucznia, z uwzględnieniem obowiązków w zakresie:

- 1) udziału w zajęciach edukacyjnych, przygotowywania się do nich oraz właściwego zachowania w ich trakcie,
- 2) usprawiedliwiania, w określonym terminie i formie, nieobecności na zajęciach edukacyjnych,
- 3) dbania o schludny wygląd oraz noszenia odpowiedniego stroju,
- 4) warunków korzystania z telefonów komórkowych i innych urządzeń elektronicznych na terenie szkoły,
- 5) właściwego zachowania wobec nauczycieli i innych pracowników szkoły oraz pozostałych uczniów.

- 5 Na przełomie lat 2000 i 2001 na zlecenie MEN analizie poddano 112 statutów, w tym 48 statutów gimnazjów i 64 statuty szkół podstawowych z następujących województw: Dolnośląskiego, Kujawsko-Pomorskiego, Lubelskiego, Lubuskiego, Łódzkiego, Małopolskiego, Mazowieckiego, Opolskiego, Podkarpackiego, Podlaskiego, Pomorskiego, Śląskiego, Świętokrzyskiego, Warmińsko-Mazurskiego, Wielkopolskiego i Zachodniopomorskiego. Na potrzeby obecnej analizy wybrano losowo kilkanaście statutów szkół podstawowych i gimnazjów, aby sprawdzić, jak zmieniły się katalogi praw i obowiązków w stosunku do analizowanych kilkanaście lat temu. Okazało się, że w wielu z nich występują zapisy, które były przedmiotem wcześniejszej analizy. Dlatego uznałam, że ten tekst może być praktycznym przewodnikiem dla rad pedagogicznych, które mają wolę poprawić swój statut i uczynić go narzędziem wychowawczy. Muszę założyć, że w obecnej analizie nie dotarłam do statutów, które mają poprawnie sformułowane katalogi praw i obowiązków i ich ten tekst nie dotyczy.

3. czy obowiązki są sformułowane zrozumiale i czy są egzekwowalne.

Typowe, często występujące zapisy to –
uczeń ma prawo do:

- a) właściwie zorganizowanego procesu kształcenia, zgodnie z zasadami higieny pracy umysłowej;
- b) opieki wychowawczej i warunków pobytu w szkole zapewniających bezpieczeństwo, ochronę przed wszelkimi formami przemocy fizycznej bądź psychicznej oraz ochronę i poszanowanie jego godności;
- c) korzystania z pomocy stypendialnej bądź doraźnej, zgodnie z odrębnymi przepisami;
- d) życzliwego, podmiotowego traktowania w procesie dydaktyczno-wychowawczym;
- e) swobody wyrażania myśli, przekonań, w szczególności dotyczących życia szkoły, a także światopoglądowych i religijnych – jeśli nie narusza tym dobra innych osób;
- f) rozwijania zainteresowań, zdolności i talentów;
- g) sprawiedliwej, obiektywnej i jawnej oceny ustalonych sposobów kontroli postępów w nauce;
- h) pomocy w przypadku trudności w nauce;
- i) korzystania z poradnictwa psychologiczno-pedagogicznego i zawodowego;
- j) korzystania z pomieszczeń szkolnych, sprzętu, środków dydaktycznych, księgozbioru biblioteki podczas zajęć pozalekcyjnych;
- k) wpływania na życie szkoły przez działalność samorządową oraz zrzeszanie się w organizacjach działających w szkole.

Tak skonstruowany katalog praw ucznia również trudno uznać za wyczerpujący i poprawny.

Punkt a należy rozumieć jako zadanie szkoły wynikające z organizacji systemu edukacji. Gdyby uczeń rzeczywiście chciał potraktować taki zapis jako swoje indywidualne prawo, to jak miałby sformułować roszczenie? Co oznacza pojęcie „właściwie zorganizowany proces kształcenia”, a także „jakie są zasady higieny pracy umysłowej” i czy są w tej mierze precyzyjne normy?

Punkt b w pierwszej części, podobnie jak punkt a, jest zadaniem szkoły. Trudno wyobrazić sobie szkołę, w której nie zabezpieczono opieki wychowawczej i warunków bezpiecznego pobytu. Natomiast drugą część zapisu można rozumieć jako prawo do ochrony przed poniżającym traktowaniem i karaniem.

Punkt c jest – jak napisano – rodzajem uprawnienia wynikającego z odrębnych przepisów. Takich uprawnień jest więcej i należałoby zdecydować, czy wymienić

wszystkie, czy te najważniejsze. Nie bardzo wiadomo, z jakiej pomocy doraźnej może korzystać dziecko. Można domniemywać, że w każdej koniecznej sytuacji, ale znów wynika to z zadań szkoły, a nie praw człowieka.

Punkt d: Oczywiście jest, że uczniów i generalnie wszystkich ludzi należy traktować życzliwie oraz podmiotowo. Każdy uczeń może mieć różne oczekiwania, myśląc o „życzliwym traktowaniu”. W katalogu praw człowieka jest mowa o zakazie poniżającego traktowania, ale nie ma prawa do życzliwego traktowania, bo nie byłoby to możliwe do wyegzekwowania. Nie jest więc zasadne zapisywanie praw nieegzekwowalnych.

Punkt e: Jest to jeden z niewielu zapisów wynikających z katalogu praw człowieka.

Punkt f: Szkoła powinna stwarzać warunki do rozwijania zdolności i talentów. Jest to niewątpliwie jej ważne zadanie i element prawa do nauki. Trudno jednak zapisane zadanie uznać za prawo możliwe do egzekwowania. A co zrobiłyby władze oświatowe w sytuacji, gdyby jakiś uczeń wystąpił z roszczeniem, że zapisano mu prawo do rozwijania zdolności, a jego zdolności nie zostały wystarczająco rozwinięte?

Punkt g: Jest to uprawnienie ucznia niewynikające z katalogu praw człowieka, a z odrębnych przepisów, i bezpiecznie byłoby zapisać je jako prawo do oceniania zgodnie z odrębnymi przepisami. Jawność ocen jest elementem prawa do informacji.

Punkt h: To elementarne zadanie szkoły i trudno sobie wyobrazić, że szkoła mogłaby go nie realizować. Natomiast zapisane jako prawo powinno być precyzyjniej opisane. Oczywiście jest, że uczeń pomoc winien otrzymać, ale czy szkoła daje mu prawo do nieograniczonej pomocy? Czy w przypadku każdych trudności?

Punkt i: To znowu zadanie szkoły i systemu edukacji – uprawnienie wynikające z odrębnych przepisów.

Punkt j: Oczywiście zadanie szkoły. Bez możliwości korzystania z pomieszczeń szkolnych i innych sprzętów przychodzenie na zajęcia pozalekcyjne nie miałyby sensu. W tym kontekście, jak należałoby rozumieć brak zapisu o prawie do korzystania z pomieszczeń w czasie zajęć lekcyjnych?

Punkt k: Wpływanie na życie szkoły poprzez działanie w samorządzie to ważne uprawnienie ucznia wynikające z ustawy o systemie oświaty. Powinno być tak sformułowane, aby uczeń naprawdę wiedział, na co realnie ma wpływ. Natomiast możliwość zrzeszania się wynika z katalogu praw człowieka, w przypadku dzieci oznacza konieczność uzyskania zgody rodziców.

Pomieszano prawa i uprawnienia ucznia jako jednostki z uprawnieniami organu szkoły, jakim jest samorząd. Wynika to z zapisów ustawowych i nowe prawo oświatowe ten błąd powieli.

Katalogi praw zawarte w statutach szkół są kompilacją zapisów ustawy, starego zarządzenia i rozporządzenia. Nie są to jednak na ogół zapisy wynikające z katalogów praw człowieka/dziecka. Większość zapisów w starym zarządzeniu dotyczy zadań szkoły i organizacji systemu edukacji (np. pomoc w przypadku trudności w nauce, korzystanie z pomieszczeń szkolnych czy poradnictwa psychologicznego). Takich stwierdzeń można by zapisać jeszcze wiele. W istocie o prawach ucznia należy mówić w kontekście podstawowych praw człowieka z uwzględnieniem specyfiki relacji uczeń-nauczyciel (władze szkolne).

Z kolei z przepisów oświatowych wynika wiele ważnych praw uczniowskich (np. zasady oceniania, klasyfikowania, zdawania egzaminu, przyznawania pomocy materialnej i wiele innych), które dla odróżnienia od praw wynikających z katalogu praw człowieka można by nazywać uprawnieniami. Te najważniejsze być może warto wpisać do katalogu praw ucznia z jednoczesnym zaznaczeniem, z jakich przepisów wynika określone uprawnienie. Wszystkich zapewne nie da się wpisać i nie wydaje się to konieczne.

Ponadto są jeszcze uczniowskie prawa (uprawnienia) wynikające z wewnątrzszkolnych umów między organami czy zarządzeń dyrektora. Często są one bardzo ważne dla uczniów (np. liczba sprawdzianów tygodniowo, dzień bez odpytywania, dni bez prac domowych). Zapisy te powinny być w katalogu praw, uporządkowane, ale w oddzielnym punkcie.

Analizując statuty, zwracano uwagę na podstawowe prawa człowieka, które są szczególnie ważne w sytuacji ucznia w szkole i powinny być zapisane w statutach. Nie znaczy to, że nie może być praw innych. Zapisując jednak prawa, należy pamiętać, że każde prawo musi oznaczać określone roszczenie, musi być jasne i egzekwowalne. W przeciwnym razie staje się pustą, niepotrzebną deklaracją, a w konsekwencji uczy braku szacunku do prawa.

Wybrane prawa, które bezwzględnie powinny być w statutach szkolnych

Prawo do informacji

Prawo do informacji w relacji uczeń-szkoła oznacza:

- dostępność wiedzy o prawach i uprawnieniach, warunkującą korzystanie z nich, oraz dostępność wiedzy o procedurach dochodzenia swoich praw;

- możliwość otrzymywania w toku edukacji informacji z różnych źródeł, wyrażających różne koncepcje filozoficzne i różny światopogląd, bez cenzury (z wyjątkiem koniecznych ograniczeń, np. ze względu na wiek czy zdolności percepcyjne);
- znajomość programów nauczania, zasad oceniania, jawność ocen;
- otrzymywanie informacji dotyczących ucznia o podejmowanych w jego sprawie decyzjach (np. o przeniesieniu do innej klasy, ocenach);
- dostęp do informacji na temat życia szkolnego (np. o odbywających się imprezach szkolnych, zajęciach pozalekcyjnych).

W analizowanych statutach nie znalazł się przepis jednoznacznie stwierdzający, że uczeń ma prawo do informacji rozumianej tak, jak to zdefiniowano powyżej. Ale też nie było statutu, w którym nie występował jakikolwiek element prawa do informacji. Najczęściej przytaczano przepis z ustawy o systemie oświaty (art. 55 ust. 5) brzmiący następująco:

1. prawo do zapoznawania się z programem nauczania, z jego treścią, celem i stawianymi wymaganiami;
2. prawo do jawnej i umotywowanej oceny postępów w nauce i zachowaniu;

albo sformułowanie:

- prawo do sprawiedliwej, obiektywnej i jawnej oceny, ustalonych sposobów kontroli postępów w nauce.

W wielu statutach pojawiały się również modyfikacje wyżej wymienionych sformułowań, definiujących prawo ucznia do informacji jako:

- prawo do informacji na temat zakresu wymagań, metod nauczania oraz uzyskania wiedzy na temat kryteriów ocen z przedmiotów i zachowania;
- prawo do otrzymywania jawnej oceny oraz ustalonych sposobów kontrolowania, poznania programu nauczania w danej klasie, prawo do umotywowanej oceny przez nauczyciela;
- prawo do posiadania pełnej wiedzy o przepisach ogólnych, wewnątrzszkolnych, normujących działalność dydaktyczną, wychowawczą i opiekuńczą szkoły oraz prawo do jawnej oceny i ustalonych sposobów kontroli postępów w nauce;
- prawo do zaznajomienia się ze szczegółowymi zasadami wewnątrzszkolnego systemu oceniania;
- prawo do zapoznania się z programami nauczania poszczególnych przedmiotów na lekcjach wprowadzających oraz w bibliotece szkolnej, informacji na temat zakresu wymagań oraz informacji o ocenach;

- prawo do jawnej i umotywowanej oceny bieżącej oraz informacji semestralnej i końcoworocznej o przewidywanych dla niego ocenach kwalifikacyjnych w terminie 1 tygodnia przed planowanym posiedzeniem rady pedagogicznej.

Artykuł 10 Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności głosi, że „każdy ma prawo do [...] otrzymywania i przekazywania informacji [...] bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe”.

Artykuł 17 Konwencji o prawach dziecka nakłada na państwo obowiązek zapewnienia, aby dziecko miało dostęp do informacji oraz materiałów pochodzących z różnorodnych źródeł krajowych i międzynarodowych, szczególnie do tych, które mają na uwadze jego dobro w wymiarze społecznym, duchowym i moralnym oraz jego zdrowie fizyczne i psychiczne. Równocześnie państwo jest zobowiązane do działalności dla ochrony dzieci przed informacjami i materiałami szkodliwymi z punktu widzenia ich dobra.

Prawo do informacji może podlegać ograniczeniom, ale jedynie przewidzianym przez ustawę i koniecznym ze względu na: poszanowanie praw i reputację innych osób albo dla ochrony bezpieczeństwa narodowego lub porządku publicznego bądź zdrowia czy moralności społecznej. Poszanowanie praw lub reputacji innych osób dotyczy głównie ograniczenia swobody przekazywania informacji i wynika z poszanowania praw osobistych osób, których mogą dotyczyć (np. art. 10 ust. 2 Europejskiej konwencji oraz art. 17 w zw. z art. 13 Konwencji o prawach dziecka).

Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego bądź zdrowia albo moralności społecznej jest ogólną dyrektywą zezwalającą na ograniczanie niektórych praw i wolności przewidywaną we wszystkich regulacjach praw i wolności człowieka (por. np. art. 10 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, art. 13, 14, 15 Konwencji o prawach dziecka).

Szczególnym rodzajem prawa do informacji jest prawo do wiedzy o przysługujących prawach. Art. 42 Konwencji o prawach dziecka zobowiązuje państwa „do szerzenia informacji o zasadach i postanowieniach Konwencji, zarówno wśród dorosłych, jak i wśród dzieci, wykorzystując do tego celu będące w ich dyspozycji środki”.

W Rekomendacji Rady Europy z 1996 r. w sprawie europejskiej strategii na rzecz dzieci stwierdzono, że państwa winny podjąć wszelkie niezbędne środki w celu informowania dzieci o ich prawach, m.in. poprzez szerokie promowanie Konwencji o prawach dziecka, wprowadzenie edukacji w zakresie praw i odpowiedzialności dzieci do programów szkolnych od szczebla podstawowego. Dzieci winny być również informowane o środkach, jakie przysługują im w przypadku naruszenia ich

fundamentalnych praw. Zaleca się więc szeroką edukację zarówno o samych prawach, jak i procedurach dochodzenia tych praw.

Wiele miejsca prawu do informacji poświęca nowa Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci (Polska przystąpiła do Konwencji). W preambule stwierdza się, że „dzieci powinny otrzymywać dotyczące ich informacje, aby ich prawa i dobro były promowane”.

Dzieciom należy zawsze udzielić odpowiednich informacji ze względu na wiek i rozeznanie, aby umożliwić im w pełniejszy sposób wykonywanie ich praw, chyba że byłoby to sprzeczne z ich dobrem (art. 2 pkt d).

Prawo do informacji jest jednym z podstawowych gwarantów podmiotowości dziecka we wszystkich sprawach jego dotyczących.

Artykuł 3 Konwencji o wykonywaniu praw dzieci daje „prawo do bycia informowanym i wyrażania swoich opinii w toku postępowania”. Jest to przepis dotyczący postępowania przed organami sądowymi, ale w kontekście art. 3 Konwencji o prawach dziecka oraz art. 11 Konwencji o wykonywaniu praw dzieci nie ma przeszkód, aby sformułowane zasady dotyczyły każdego postępowania przed organami administracyjnymi czy państwowymi, w tym również szkolnymi, w toku których mogą zapaść decyzje istotne dla ucznia.

W dokumencie „Wskazania Narodów Zjednoczonych dotyczące zapobiegania przestępczości nieletnich”, tzw. Regułach Rijadzkich, przyjętym rezolucją Zgromadzenia Ogólnego 45/112 w 1990 r. zwraca się uwagę na zadania szkoły, w tym w szczególności: „informowanie młodych ludzi i ich rodzin o przysługujących im prawach, o ich uprawnieniach i prawnych obowiązkach oraz o powszechnym systemie wartości, a także zapewnienie moralnego oparcia oraz współpraca z rodzicami i organizacjami społeczności lokalnej”.

Najczęściej w analizowanych statutach art. 55 ust. 5 ustawy o systemie oświaty (obecny art. 85 ust. 5) znajdował się w części dotyczącej uprawnień samorządu uczniowskiego, natomiast w wyodrębnionej części zawierającej katalog praw ucznia prawo do informacji formułowano jako prawo do sprawiedliwej i jawnej oceny. W świetle definicji prawa do informacji znaczenie ma jedynie jawność ocen i znajomość kryteriów oceniania.

Podsumowując, trudno uznać, że statuty szkół zawierają wyczerpująco i zrozumiale sformułowane prawo do informacji. Niewątpliwie ważne elementy prawa do informacji – takie jak: znajomość ocen, kryteriów oceniania i programów nauczania – nie wyczerpują treści prawa do informacji. Brakuje istotnego zapisu o podstawowym prawie do znajomości praw, procedurach odwołania się oraz instytucjach, do których można zwrócić się w przypadku nieprzestrzegania praw. Jak również o sprawach

dotyczących ucznia i życia szkolnego oraz niezwykle ważnego prawa do uzyskiwania – niezależnej od ideologii i niezależnie od światopoglądu nauczyciela – informacji z różnych źródeł opartej na aktualnym stanie wiedzy naukowej.

Prawo do nauki

Rozumiane jest jako stworzenie warunków dla każdego do bezpłatnej nauki.

Analizowane statuty na ogół nie zawierały przepisów bezpośrednio formułujących prawo do nauki. Najczęściej w katalogach praw ucznia pojawiało się „prawo do właściwie zorganizowanego procesu kształcenia, zgodnie z zasadami higieny pracy umysłowej”.

Właściwe zorganizowanie procesu kształcenia stanowi zadanie systemu edukacji oraz niewątpliwy obowiązek państwa w związku z prawem każdego obywatela do nauki. Gdyby zapis ten traktować jako prawo do nauki, to takie sformułowanie należy uznać za niezrozumiałe dla uczniów i trudne do egzekwowania. Pojęcie *właściwie zorganizowany proces kształcenia* jest niejednoznaczne i dla każdego może oznaczać co innego. Podobnie jest z pojęciem *zasady higieny pracy umysłowej*. Można zatem przypuszczać, że przeciętny uczeń szkoły podstawowej czy gimnazjum nie bardzo wie, co konkretnie znaczy prawo do „właściwie zorganizowanego procesu kształcenia” i jakie roszczenie wobec władz szkolnych mogłoby z tego wynikać. Czy np. organizowanie nauki w godzinach popołudniowych (tzw. druga zmiana) albo spędzanie przez ucznia szkoły podstawowej 8–10 godzin poza domem (np. ze względu na organizację dowozu do szkoły), to właściwie zorganizowany proces kształcenia, zgodny z zasadami higieny pracy umysłowej?

W niektórych statutach prawo do nauki formułowano następująco:

- prawo do tygodniowego rozkładu lekcji zgodnie z zasadami higieny pracy umysłowej;
- prawo do zdobywania w szkole dogłębnej i rzetelnej wiedzy;
- prawo do nauki, właściwie ułożonego podziału zajęć pod względem liczby i odpowiedniej proporcji lekcji, zgodnie z zasadami higieny pracy umysłowej;
- prawo do właściwie zorganizowanego procesu kształcenia zgodnie z zasadami higieny pracy umysłowej oraz przepisami bhp i ochrony przeciwpożarowej;
- prawo do przejawiania własnej aktywności w zdobywaniu wiedzy i umiejętności.

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności stanowi, że „nikt nie może być pozbawiony prawa do nauki. Wykonując swoje funkcje w dziedzinie wychowania i nauczania, państwo uznaje prawa rodziców do zapewnienia

wychowania i nauczania zgodnie z ich własnymi przekonaniem religijnymi i filozoficznymi” (Protokół dodatkowy, art. 2).

Z kolei art. 28 Konwencji o prawach dziecka prawo do nauki reguluje następująco:

1. Państwa-Strony uznają prawo dziecka do nauki i w celu realizowania tego prawa na zasadzie równych szans, w szczególności:
 - a) uczynią nauczanie podstawowe obowiązkowe i bezpłatne dla wszystkich;
 - b) będą popierać rozwój różnorodnych form szkolnictwa średniego, zarówno ogólnokształcącego, jak i zawodowego, uczynią je dostępnymi dla każdego dziecka oraz podejmą odpowiednie kroki, takie jak wprowadzenie bezpłatnego nauczania oraz udzielanie w razie potrzeby pomocy finansowej;
 - c) za pomocą wszelkich właściwych środków uczynią szkolnictwo wyższe dostępnym dla wszystkich na zasadzie zdolności;
 - d) udostępnią wszystkim dzieciom informacje i poradnictwo szkolne i zawodowe;
 - e) podejmą kroki na rzecz zapewnienia regularnego uczęszczania do szkół oraz zmniejszenia wskaźnika porzucania nauki.
2. Państwa-Strony będą podejmowały wszelkie właściwe środki zapewniające, aby dyscyplina szkolna była stosowana w sposób zgodny z ludzką godnością dziecka i z niniejszą konwencją.
3. Państwa-Strony będą popierały i rozwijały międzynarodową współpracę w dziedzinie oświaty, w szczególności w celu przyczyniania się do zlikwidowania ignorancji i analfabetyzmu na świecie oraz ułatwienia dostępu do wiedzy naukowej – technicznej i nowoczesnych metod nauczania. W tym zakresie należy w szczególności uwzględnić potrzeby krajów rozwijających się.

Fragmenty orzeczeń Trybunału Praw Człowieka interpretujące prawo do nauki:

Wyrzucenie ucznia ze szkoły, jako środek dyscyplinujący, nie jest w zasadzie sprzeczne z prawem do nauki, pod warunkiem, że uczeń może zapisać się do innej szkoły.

(Yanasik vs Turcja, 1993)

Przygotowanie programu szkolnego należy w zasadzie do państwa. Państwo przy wypełnianiu swojej funkcji w sferze edukacji musi uważać, aby informacje lub wiedza zawarta w programach były przekazywane w sposób obiektywny, krytyczny i pluralistyczny. Nie może ono realizować celu polegającego na

indoktrynacji oznaczającej brak poszanowania przekonań religijnych i filozoficznych rodziców. Jest to granica, której nie wolno przekroczyć.

(Kieldsen, Busk, Madsen i Pedersen vs Dania, A.23, 1976).

Zgodnie z art. 70 Konstytucji RP „Každy ma prawo do nauki. Nauka do 18 roku życia jest obowiazkowa. [...] Władze publiczne zapewniają obywatelowi powszechny i równy dostęp do wykształcenia. W tym celu tworzą i wspierają systemy indywidualnej pomocy finansowej i organizacyjnej dla uczniów i studentów [...]”.

Prawo oświatowe zarówno stare, jak i wchodzące w życie zawiera zapisy dotyczące prawa do nauki.

Wolność/swoboda wypowiedzi

Warto wyjaśnić, że używamy obu pojęć, ponieważ w Konwencji o prawach dziecka występuje pojęcie *swoboda wypowiedzi*, a w pozostałych dokumentach dotyczących praw człowieka najczęściej mówi się o *wolności słowa czy wypowiedzi*. W istocie treść tych pojęć jest tożsama.

W relacji uczeń–szkoła za najważniejsze elementy wolności/swobody wypowiedzi uznaje się:

- możliwość wypowiedzania się zgodnie z własnym światopoglądem;
- możliwość wypowiedzania opinii na temat programów i metod nauczania oraz spraw ważnych w życiu szkoły, klasy czy samorządu;
- możliwość wyrażenia opinii, przedstawienia stanowiska we własnej sprawie (np. w sytuacji konfliktu).

W badanych statutach w katalogach praw ucznia najczęściej znajdował się zapis „uczeń ma prawo do swobody wyrażania myśli, przekonań, w szczególności dotyczących życia szkoły, a także światopoglądowych i religijnych – jeśli nie narusza tym dobra innych osób”.

Takie sformułowanie nie budzi zastrzeżeń i wyczerpuje najważniejsze treści analizowanego prawa. Pisząc o ograniczeniu swobody wypowiedzi przez naruszenie dóbr innych osób, należało również dodać inne ograniczenia, np. ze względu na zapobieżenie zakłóceniu porządku lub przestępstwu, ze względu na ochronę zdrowia i moralności. Dzieci powinny rozumieć, że prawa też mają swoje ograniczenia.

W wielu statutach wolność/swobodę wypowiedzi formułowano w odmienny sposób, m.in. tak:

- prawo do jawnego wyrażania własnych opinii dotyczących życia szkoły, nie może to jednak uwłaczać niczyjej godności osobistej;
- prawo do wyrażania opinii przez samorząd uczniowski (czego już nie można uznać za indywidualne prawo ucznia);
- prawo do głoszenia swoich poglądów, jeżeli nie narusza tym dobra innych osób.

W większości statutów w częściach dotyczących uprawnień samorządu uczniowskiego, rady szkoły, rady rodziców występują przepisy dające możliwość złożenia wniosków i opinii dotyczących funkcjonowania szkoły. W niektórych przewidziano możliwość złożenia tej opinii / tego wniosku bezpośrednio organowi prowadzącemu, a niekiedy organowi prowadzącemu, ale przez dyrektora szkoły.

W tych przepisach nie precyzowano niestety, jaki miałyby być tryb rozpatrywania złożonych wniosków czy opinii, które niewątpliwie stanowią formę swobody wypowiedzi. Warto zauważyć, że niezbędne są gwarancje rozpatrzenia wniosków, bowiem dla wnioskodawcy – jeśli nie uzyska odpowiedzi – samo składanie wniosków jest bezcelowe. Zaledwie w kilku statutach napisano, że uczeń ma prawo być poinformowany o sposobie załatwienia wniosku lub że wnioski rady rodziców albo samorządu muszą być rozpatrzone.

Zgodnie z art. 10 Konwencji Europejskiej i art. 10 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych „każdy ma prawo do wolności wyrażania opinii [...] Prawo to obejmuje wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe”.

Artykuł 13 Konwencji o prawach dziecka obok prawa do informacji zawiera również prawo do swobodnej wypowiedzi w formie ustnej, pisemnej bądź za pomocą druku, w formie artystycznej lub z wykorzystaniem każdego innego środka przekazu według wyboru dziecka. Artykuł 12 mówi natomiast o prawie do swobodnego wyrażania własnych poglądów we wszystkich sprawach dotyczących dziecka. Państwo jest obowiązane przyjąć je z należytą uwagą, stosownie do wieku oraz dojrzałości dziecka. Prawo to dotyczy w szczególności możliwości wypowiadania się w każdym postępowaniu sądowym i administracyjnym dotyczącym dziecka.

Fragment orzeczenia Trybunału Praw Człowieka interpretujący prawo do swobody wypowiedzi:

Swoboda wypowiedzi jest jednym z filarów demokratycznego społeczeństwa, podstawą jego rozwoju i warunkiem samorealizacji jednostki. Z zastrzeżeniem treści ust. 2 art. 10, nie może ona ograniczać się do informacji i poglądów

odbieranych przychylnie albo postrzeganych jako nieszkodliwe lub obojętne, lecz odnosi się w równym stopniu do takich, które obrażają, oburzają lub wprowadzają niepokój w państwie lub w jakiejś części społeczeństwa. Takie są wymagania pluralizmu i tolerancji, bez których demokracja nie istnieje.

(orzeczenie Handyside vs Wielka Brytania, 1976)

Artykuł 72 ust. 3 Konstytucji RP brzmi następująco: „W toku ustalania praw dziecka organy władzy publicznej oraz osoby odpowiedzialne za dziecko są obowiązane do wysłuchania i w miarę możliwości uwzględnienia zdania dziecka”.

Ze względu na specyfikę oraz możliwość naruszenia praw innych osób wykonywanie prawa do swobodnego wyrażania poglądów i opinii może podlegać pewnym ograniczeniom, które jednak powinny być wyraźnie przewidziane przez ustawę. W przypadku dziecka korzystanie z prawa do uwzględniania jego opinii uzależnione jest dodatkowo od wieku i dojrzałości dziecka oraz związanej z tym zdolności do kształtowania swych poglądów i dobra dziecka.

Wolność myśli, sumienia i wyznania

Rozumiana jest jako:

- możliwość uzewnętrzniania (lub wręcz przeciwnie) przekonań religijnych i światopoglądowych;
- równe traktowanie niezależnie od wyznawanej religii i światopoglądu;
- tolerancja wobec mniejszości religijnej, kulturowej, etnicznej.

Zazwyczaj w analizowanych statutach nie było osobnych przepisów dotyczących wolności myśli, sumienia i wyznania. Najczęściej występował zapis o swobodzie wyrażania przekonań religijnych. Swoboda wyrażania przekonań religijnych powszechnie uznawana jest za ważny element wolności myśli, sumienia i wyznania. Wydaje się jednak, że w katalogach praw uczniów wolność myśli, sumienia i wyznania powinna występować jako odrębne prawo, choćby w celach edukacyjnych, aby dzieci rozumiały jego znaczenie. Były statuty, w których mówiono o swobodzie wyrażania opinii (w niektórych ta możliwość dotyczyła tylko organów szkoły), czego nie da się już uznać za możliwość wyrażania przekonań religijnych.

W myśl standardów międzynarodowych dziecko ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania, przy czym rodzicom przysługuje prawo ukierunkowania dziecka oraz pieczy nad korzystaniem przez nie z przysługującej mu wolności. Prawa i obowiązki rodziców trwają do uzyskania przez dziecko pełnoletności. Na zasadach

ogólnych może podlegać określonym ograniczeniom uzewnętrznianie wyznania lub przekonań. Ograniczenia te muszą być przewidziane w ustawie, mogą być wprowadzone ze względu na ochronę bezpieczeństwa publicznego, porządku publicznego, zdrowia i moralności, praw oraz wolności innych osób.

Artykuł 9 Europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności stwierdza: „1. Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania [...]”.

Natomiast art. 2 – Protokół dodatkowy do Europejskiej Konwencji brzmi następująco: „[...] Państwo uznaje prawo rodziców do zapewnienia tego wychowania zgodnie z ich własnymi przekonaniem i filozoficznymi”.

Artykuł 18 ust. 4 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych brzmi: „Państwa-Strony niniejszego Paktu zobowiązują się do poszanowania wolności rodziców lub w odpowiednich przypadkach, opiekunów prawnych do zapewnienia swym dzieciom wychowania religijnego i moralnego zgodnie z własnymi przekonaniem”.

Stosowne przepisy znajdują się również w Konwencji o prawach dziecka w art. 14:

1. Państwa-Strony będą respektowały prawo dziecka do swobody myśli, sumienia i wyznania.
2. Państwa-Strony będą respektowały prawa i obowiązki rodziców [...] odnośnie do ukierunkowania dziecka w korzystaniu z jego prawa [...].

Artykuł 48 Konstytucji RP brzmi: „1. Rodzice mają prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem. Wychowanie to powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania”, a art. 53 „1. Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii [...] 3. Rodzice mają prawo zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego [...]”.

W Konkordacie w art. 12 zapisano: „1. Uznając prawo rodziców do religijnego wychowania dzieci oraz zasadę tolerancji Państwo gwarantuje, że szkoły publiczne [...] organizują zgodnie z wolą zainteresowanych naukę religii w ramach planu zajęć szkolnych i przedszkolnych [...]”.

W prawie oświatowym począwszy od preambuły są formalne gwarancje dla realizacji powyższego prawa

Wolność od poniżającego traktowania i karania

Rozumiano jako:

- zakaz stosowania jakichkolwiek form przemocy fizycznej (gwarancja nietykalności cielesnej);
- poszanowanie godności ucznia (to m.in. zakaz obrażania, poniżania, wyśmiewania, stosowania presji psychicznej).

W żadnym z badanych statutów nie sformułowano w sposób wyczerpujący wolności od poniżającego traktowania i karania. Niemal we wszystkich statutach cytowano pkt b z nieobowiązującego już zarządzenia MEN w sprawie ramowego statutu szkół publicznych dla dzieci i młodzieży z 1992 r., który brzmi: „uczeń ma prawo do opieki wychowawczej i warunków pobytu w szkole zapewniających bezpieczeństwo, ochronę przed wszelkimi formami przemocy fizycznej bądź psychicznej oraz ochronę i poszanowanie jego godności”. Albo zapis z rozporządzenia MEN z 1999 r. w sprawie ramowych statutów publicznej sześciolletniej szkoły podstawowej, publicznego gimnazjum oraz publicznego przedszkola następującej treści – „prawo do warunków pobytu w szkole zapewniające uczniom bezpieczeństwo, ochronę przed przemocą, uzależnieniami, demoralizacją oraz innymi przejawami patologii społecznej”.

Oba podobne sformułowania można uznać za odpowiednik prawa do ochrony przed poniżającym traktowaniem i karaniem. Tak sformułowane zapisy mówią jednocześnie o prawie ucznia i o zadaniu szkoły, zwłaszcza w kwestii ochrony przed demoralizacją, uzależnieniami i innymi przejawami patologii społecznej, czy warunkach pobytu w szkole zapewniających bezpieczeństwo.

Należy rozumieć, że zadaniem szkoły jest zapewnienie uczniom bezpiecznych warunków. Gdyby prawo ucznia sformułowane jako ochrona przed demoralizacją czy patologiami rozumiane było w kategoriach praw człowieka, to powinno z niego wynikać określone roszczenie. Na przykład, jeżeli w trakcie pobytu w szkole dziecko z własnej woli wzięłoby narkotyk, to mogłoby mieć uzasadnione roszczenie wobec szkoły o nierespektowanie jego prawa do ochrony przed uzależnieniami. To oczywiście absurd, ale jednocześnie dobry przykład pokazujący, że przy formułowaniu prawa trzeba pamiętać o tym, że mieć prawa oznacza mieć rościć. Formułowanie praw ucznia, z których mogą wynikać absurdalne roszczenia, jest niepotrzebne, a może być nawet szkodliwe. Takie zadanie szkoły jak ochrona przed patologiami, uzależnieniami itp. jest konsekwencją podstawowego celu funkcjonowania szkoły – edukacji oraz wychowania dzieci i młodzieży. Wydaje się zatem oczywiste, że zadaniem szkoły jest zapewnienie uczniom bezpiecznych warunków pobytu i nauki.

W niektórych statutach wolność od poniżającego traktowania i karania formułowano nieco inaczej, np. brzmiały one następująco:

- uczeń ma prawo do ochrony przed wszelkimi formami przemocy fizycznej bądź psychicznej oraz ochrony i poszanowania jego godności i nietykalności osobistej;
- mieć zapewnione poszanowanie godności własnej, dyskrecję w sprawach osobistych, rodzinnych i koleżeńskich oraz ochronę przed wszelkimi formami przemocy psychicznej i fizycznej;
- uczeń ma prawo do poszanowania swojej godności i takich warunków pobytu, które gwarantują ochronę przed wszelkimi formami przemocy;
- do życzliwego, podmiotowego traktowania w procesie dydaktyczno-wychowawczym i zakazu stosowania przemocy fizycznej bądź psychicznej;
- do nietykalności osobistej.

W wielu statutach wolność od poniżającego traktowania i karania zapisywano w kilku odrębnych przepisach. Zdarzały się również statuty, w których brakowało jakiegokolwiek zapisu, z którego wynikałoby, że uczeń ma prawo do ochrony przed poniżającym traktowaniem i karaniem.

W standardach międzynarodowych zakaz niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania jest zakazem absolutnym. Oznacza to, że nie istnieją żadne okoliczności uzasadniające jego ograniczenie lub zawieszenie.

Międzynarodowy Pakt (art. 7) i Konwencja Europejska (art. 3) stanowią jednako: „Nikt nie może być poddany torturom ani niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu”.

Artykuł 19 Konwencji o prawach dziecka:

1. Państwa-Strony będą podejmowały wszelkie właściwe kroki w dziedzinie ustawodawczej, administracyjnej, społecznej oraz wychowawczej dla ochrony dziecka przed wszelkimi formami przemocy fizycznej bądź psychicznej, krzywdy lub zaniedbania bądź złego traktowania lub wyzysku, w tym wykorzystywania w celach seksualnych, dzieci pozostających pod opieką rodzica(-ów), opiekuna(-ów) prawnego(-ych) lub innej osoby sprawującej opiekę nad dzieckiem.
2. Tego rodzaju środki ochronne powinny obejmować, tam gdzie jest to właściwe, skuteczne przedsięwzięcia w celu stworzenia programów socjalnych dla realizacji pomocy dziecku oraz osobom sprawującym opiekę nad dzieckiem, jak również innych form działań prewencyjnych dla ustalania, informowania, wszczynania i prowadzenia śledztwa, postępowania, notowania wymienionych wyżej przypadków niewłaściwego traktowania dzieci oraz tam, gdzie jest to właściwe – ingerencję sądu.

O zagadnieniu tym traktują także art. 37 i 39 Konwencji o prawach dziecka oraz art. 28 ust. 2, w którym mówi się, że „Państwa-Strony winny podejmować wszelkie właściwe środki dla zapewnienia, aby dyscyplina szkolna była stosowana w sposób zgodny z ludzką godnością dziecka i postanowieniami niniejszej konwencji”.

Fragmety orzeczenia Trybunału Praw Człowieka, interpretujące wolność od poniżającego traktowania i karania:

Obowiązek państw, wynikający z art. 1 – zapewnienia każdej osobie, pozostającej w granicach ich jurysdykcji, praw i wolności zapisanych w Konwencji – wymaga, w połączeniu z art. 3. podjęcia kroków zapewniających tym osobom ochronę przed torturami, nieludzkim lub poniżającym traktowaniem albo karaniem. Odnosi się to także do znęcania się przez osoby prywatne.

(orzeczenie A. vs Wielka Brytania, 1998).

Dzieci i inne słabsze jednostki są w szczególnym stopniu uprawnione do ochrony ze strony państwa – za pomocą środków skutecznego odstraszenia – przed poważnymi naruszeniami integralności osobistej. Wskazują na to wcześniejsze orzeczenia Trybunału i treść Konwencji o prawach dziecka (art. 9 i 37).

Traktowanie jest poniżające, gdy powoduje poczucie strachu i poniżenia prowadzące do upodlenia mogącego doprowadzić do załamania fizycznego i psychicznego.

(Irlandia vs Wielka Brytania, 1978)

Działanie poniżające nie musi być podjęte publicznie.

(Tyrrer vs Wielka Brytania, 1978).

Artykuł 40 Konstytucji RP bezwzględny zakaz złego traktowania formułuje następująco: „Nikt nie może być poddany torturom ani okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu i karaniu. Zakazuje się stosowania kar cielesnych”.

Prawo do prywatności

W relacji uczeń–nauczyciel rozumiane jest jako prawo do ochrony wszelkich informacji dotyczących ucznia (ocen, opinii, sytuacji zdrowotnej, rodzinnej, korespon-

dencji), chyba że nauczyciel uzyskał zgodę ucznia i jego rodziców na upublicznienie informacji.

W typowym statucie nie ma zapisu o prawie do prywatności ucznia, a jest to prawo często naruszane w szkole, czasem z niewiedzy, czasem z bezmyślności.

Artykuł 47 Konstytucji RP stanowi: „Każdy ma prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym”.

Artykuł 8 Europejskiej Konwencji: „1. Każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego, swojego mieszkania i korespondencji. 2. Niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tego prawa z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez ustawę i koniecznych w demokratycznym społeczeństwie [...]”.

Artykuł 16 Konwencji o prawach dziecka: „1. Żadne dziecko nie będzie podlegało arbitralnej lub bezprawnej ingerencji w sferę życia prywatnego, rodzinnego lub domowego czy w korespondencję ani bezprawnym zamachom na jego honor i reputację. 2 Dziecko ma prawo do ochrony prawnej przeciwko tego rodzaju ingerencji lub zamachom”.

Znamienne, że prawo do prywatności jest pomijane w statutach szkolnych. To może świadczyć, jak małą wagę przywiązuje szkoła do podmiotowego traktowania dziecka w kategoriach osoby, a nie tylko podległego wymogom instytucji ucznia.

Prawa proceduralne

To, możliwość dochodzenia swoich praw (możliwość obrony), jasne procedury odwołania od decyzji nauczyciela, dyrektora czy rady pedagogicznej oraz prawo do sprawiedliwego sądu.

Prawo oświatowe zobowiązuje do stworzenia możliwości odwołania się od kary czy złożenia skargi na nieprzestrzeganie praw ucznia. Rzadko jednak procedury były właściwie określone. W niektórych statutach były postulaty typu: „prawa ucznia w szkole powinny być przestrzegane”, „praw ucznia broni samorząd” lub „organa samorządu [albo rzecznik praw ucznia] są zobowiązane do obrony praw uczniów”. Nie określano niestety w przepisach statutów ani sposobu, w jaki samorząd czy rzecznik praw ucznia broni tych praw, ani ich kompetencji w tym zakresie. Badane statuty zawierały przepisy określające procedury i tryb składania skargi lub odwołań od decyzji organów szkoły. Najczęściej należało odwołać się do wychowawcy lub dyrektora. Rzadko znajdowały się jasne informacje, jak skarga będzie rozpatrywana

i czy jest jakaś kolejna instancja. W niewielu statutach napisano, że uczeń musi być poinformowany o sposobie załatwienia jego wniosku.

Generalnie można stwierdzić, że uczeń i rodzice mogą złożyć skargę, ale procedura jej rozpatrywania wydaje się mało transparentna i niezależna.

Natomiast większość statutów zawierała przepisy określające procedurę odwołania się od kary zgodnie z nieobowiązującym już rozporządzeniem w sprawie ramowych statutów. Przewidziane w większości statutów procedury odwołania się od kary trudno jednak uznać za umożliwiające uczniowi skuteczną obronę własnych interesów.

W statutach przewiduje się, że sam uczeń lub jego rodzice może/mogą odwołać się od wymierzonej kary bezpośrednio lub że może/mogą zrobić to za pośrednictwem (wychowawcy klasy, samorządu, rzecznika). Niewiele statutów przewiduje możliwość odwołania się od decyzji dyrektora do władz oświatowych. Niektóre statuty przewidują zawieszenie wykonania kary, gdy uczeń uzyska poręczenie np. samorządu uczniowskiego. W większości statutów są przepisy zobowiązujące szkołę do zawiadomiania rodziców o udzielonej uczniowi karze. W niektórych szkołach uczeń może odwoływać się od kary w zależności od jej rodzaju do różnych podmiotów (organy szkoły, władze oświatowe).

W innych statutach z kolei zróżnicowano formy odwołania (np. ustna prośba, pisemne odwołanie, zwrócenie się o poręczenie). W większości szkół instancją odwoławczą jest dyrektor, który jednocześnie jest instancją nakładającą większość kar. Budzi to wątpliwości, gdyż to tak, jakby oskarżyciel był jednocześnie sędzią. Trudno mieć wówczas poczucie, że sprawa może być rozstrzygana bezstronnie. Pisząc o możliwości odwołania się do dyrektora, należałoby napisać, w jaki sposób dyrektor rozpoznaje skargi, w jakim trybie, jak udziela odpowiedzi itp.

Zdarzały się szkoły, gdzie odwołanie składa się przez samorząd albo rzecznika, w niektórych trzeba też mieć poparcie tych organów, chociaż instancją rozstrzygającą jest dyrektor. W kilku szkołach podejmowano próby wyjścia z takiej sytuacji, usiłując tworzyć ciała kolegialne nakładające kary (albo odwoławcze). Na przykład:

Dyrektor zleca rozpatrzenie zasadności odwołania zespołowi wychowawczemu. Rozpatrzenie odwołania odbywa się w obecności wnioskodawcy oraz zainteresowanych osób (wychowawcy, osoby wnioskującej wymierzenie kary). Po rozpatrzeniu odwołania zespół wychowawczy występuje do rady pedagogicznej o uchwalenie lub podtrzymanie nałożonej kary. Rada Pedagogiczna podejmuje ostateczną decyzję w drodze głosowania.

Najczęściej pisano, że decyzja dyrektora jest ostateczna. W istocie uczeń i jego rodzice mają prawo odwołać się do organu prowadzącego lub nadzorującego w zależności od rodzaju sprawy oraz do sądu (Na przykład skreślenie z listy uczniów jest decyzją administracyjną, zatem przysługuje skarga do Naczelnego Sądu Administracyjnego, po ewentualnym negatywnym rozpatrzeniu skargi przez organ prowadzący). Uczniowie i rodzice mogą też zwrócić się o pomoc do Rzecznika Praw Obywatelskich lub Rzecznika Praw Dziecka, o czym też powinni być poinformowani.

A oto kilka przykładów rozwiązań odwołania się od kary, przyjętych w badanych statutach:

Uczeń lub rodzice mogą wnieść pisemny sprzeciw wobec nałożonej kary. O uwzględnieniu lub odrzuceniu sprzeciwu decyduje dyrektor. Nie odrzucenie sprzeciwu w ciągu 14 dni jest równoznaczne z jego uwzględnieniem.

Czy, należy rozumieć anulowaniem kary? W przypadku odrzucenia nie przewiduje się dalszej procedury. Napisano: „podjęta w tym trybie decyzja jest ostateczna”.

Uczeń lub jego rodzice mogą odwołać się do Dyrektora z wnioskiem, z podaniem motywów swojego działania, o zniesienie nałożonej kary. Dyrektor może podjąć decyzję o złagodzeniu kary po zasięgnięciu opinii rady pedagogicznej i samorządu szkolnego oraz wysłuchaniu ukaranego. Decyzja w sprawie utrzymania lub złagodzenia kary jest ostateczna.

Taką procedurę trudno uznać za odwoławczą, brzmi ona raczej jak prośba o ułaskawienie.

Uczeń może odwołać się od kary na piśmie do dyrektora szkoły po uzyskaniu wstawiennictwa wychowawcy i przedstawiciela samorządu uczniowskiego. Dyrektor rozpatruje odwołanie w ciągu 3 dni, po czym informuje o swojej decyzji ucznia, wychowawcę i samorząd uczniowski.

Ta procedura z kolei wyklucza możliwość odwołania się, jeśli uczeń nie uzyska wstawiennictwa wychowawcy lub samorządu.

W większości statutów przewidziano tryb postępowania w przypadkach różnego rodzaju sporów/konfliktów między organami. W niektórych pisano o rozwiązywaniu konfliktów, jakie mogą zajść w społeczności szkolnej. Część statutów zawiera przepisy o rozstrzygnięciu sporów między nauczycielami i uczniami (kompetencje

dyrektora), między dyrektorem i nauczycielami (kompetencje organu prowadzącego), a część zawiera przepisy o rozstrzygnięciu sporów między organami szkoły. Brakuje natomiast przepisów mówiących o możliwości rozstrzygnięcia sporu między uczniem i nauczycielem przez organ prowadzący szkołę. Z punktu widzenia interesu szkoły najlepiej dzieje się, jeżeli spór może być rozwiązany wewnątrz szkoły, bez angażowania instytucji „z zewnątrz”. Mogą jednak zdarzyć się sytuacje, że spór między uczniem a pracownikiem szkoły będzie musiał rozstrzygać organ zewnętrzny, zwłaszcza że osobą uwikłaną w spór może być dyrektor. Zatem uczniowie powinni wiedzieć, że są też inne, „pozaszkolne” możliwości rozstrzygnięcia konfliktów, w zależności od ich rodzaju i wagi.

Art.13 Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności brzmi:

Każdy kogo prawa i wolności zawarte w niniejszej konwencji zostały naruszone, ma prawo do skutecznego środka odwoławczego do właściwego organu państwowego także wówczas, gdy naruszenia dokonały osoby wykonujące swoje funkcje urzędowe.

(orzeczenie A. vs Wielka Brytania 1998).

W świetle orzecznictwa trybunału strasburskiego:

prawo do rzetelnego procesu sądowego zajmuje ważne miejsce w demokratycznym społeczeństwie w rozumieniu Konwencji.

(orzeczenie De Cubber vs Belgia, 1984).

Katalogi uprawnień ucznia

Oprócz wyżej wymienionych przepisów, w niektórych katalogach pojawiały się różne zapisy dotyczące szczegółowych uprawnień wynikających z funkcji opiekuńczych, wychowawczych i dydaktycznych szkoły, regulowanych odrębnymi przepisami oświatowymi. Na przykład prawo do składania egzaminów sprawdzających i klasyfikacyjnych, ubiegania się o promocję warunkową, zwolnienia z wychowania fizycznego czy pomocy materialnej, korzystania z poradnictwa psychologiczno-pedagogicznego i in.

Niektóre katalogi zawierały różne uprawnienia wynikające z ustaleń wewnętrznych szkolnych, np.:

- uczeń ma prawo na okres ferii, przerw świątecznych oraz na sobotę i niedzielę być zwolnionym z pisemnych zadań domowych,
- uczeń ma prawo zgłoszenia dwukrotnie w semestrze nieprzygotowania do lekcji,
- uczeń ma prawo do jednokrotnej próby poprawienia oceny negatywnej z pracy klasowej, sprawdzianu.

Niektóre katalogi praw ucznia zawierały również uprawnienia zbiorowe uczniów danej klasy, np.:

- uczeń ma prawo dekorowania klasy według własnej inwencji, ale w porozumieniu z wychowawcą.

Albo uprawnienia, o których nie decydują organa szkoły, np.:

- uczeń ma prawo uczestnictwa w zajęciach pozaszkolnych organizowanych przez kluby, domy kultury itp.

Niektóre szkoły oprócz statutów mają też wiele regulaminów lub załączników. Zdarzało się, że prawa ucznia były wymieniane kilkakrotnie np. w statucie w części dotyczącej uczniów oraz w części dotyczącej samorządu uczniowskiego, a dodatkowo w regulaminie szkolnym. Niektóre zapisy powtarzano, czasami w różnych miejscach statutu zamieszczano różne katalogi, czasem w tym samym katalogu, w kilku różnych przepisach pisano o tym samym, tylko inaczej sformułowano lub nazwano. Na przykład: „uczeń ma prawo do swobody wypowiedzi, a w innym punkcie „do wyrażania poglądów i opinii”.

Zdarzały się katalogi składające się z długiej listy punktów (od kilkunastu do 25), nazywanych prawami, o bardzo różnym stopniu ważności i szczegółowości – poczynawszy od „prawa do przejawiania własnej aktywności w zdobywaniu wiedzy i umiejętności” czy „poszanowania godności własnej” (czasem w jednym katalogu były trzy zapisy dotyczące ochrony godności) do prawa „do wypoczynku w czasie przerw międzylekcyjnych” lub „znajomości spisu lektur szkolnych”.

Konstruowanie katalogów praw wymaga respektowania określonych zasad, które dla jasności wcześniej zaprezentowanej oceny warto przytoczyć:

1. Prawa należy formułować jasno i zrozumiale dla uczniów, pamiętając przy tym, że z każdego prawa wynika określone roszczenie;
2. Najważniejsze prawa wynikają z katalogów praw człowieka. Jeżeli chcemy wписywać również uprawnienia wynikające z prawa oświatowego i innych przepisów, a także uprawnienia wynikające z umów między organami szkoły, to warto taki katalog uporządkować według hierarchii ważności i nie próbować zapisać wszystkiego.

3. Nie należy tworzyć dodatkowych dokumentów (regulaminów i załączników) z osobnymi katalogami praw.
4. Katalogi praw nie zawierające praw proceduralnych mają niewielką wartość.

Katalogi obowiązków

Katalogi obowiązków ucznia składały się z kilku, czasem nawet kilkudziesięciu punktów (np. punkty od a do ż, z podpunktami), w których formułowano różnego typu wymagania szkoły wobec ucznia. Począwszy od godnego reprezentowania i dbania o honor szkoły, zachowań godnych młodego Polaka (Europejczyka), szanowania cudzych poglądów czy odpowiedzialności za własne życie i zdrowie (nierazko też życie i zdrowie kolegów) do wielce konkretnych, jak obowiązek nieprzebywania na terenie innej części budynku w czasie przerw, sygnalizowania przez podniesienie ręki chęci zadania pytania czy solidnego pełnienia obowiązków dyżurnego.

W większości statutów obowiązki na dużym poziomie ogólności były wymieszane z konkretnymi i bardzo szczegółowymi wymaganiami. Na przykład w jednym z katalogów obowiązek noszenia odpowiedniego obuwia umieszczono tuż przed obowiązkiem szanowania symboli narodowych.

Wśród obowiązków o dużym stopniu ogólności i jednocześnie trudno egzekwowalnych, wymieniano najczęściej:

- uczeń ma obowiązek ujawniać postawy patriotyczne;
- uczeń ma obowiązek identyfikować się z kulturą europejską;
- uczeń ma obowiązek dostrzegać znaczenie rodziny w swoim życiu i życiu społeczeństw;
- uczeń ma moralny obowiązek godnie reprezentować szkołę w konkursach przedmiotowych i zawodach sportowych;
- uczeń ma obowiązek zachowania się w każdej sytuacji w sposób godny młodego Polaka;
- dbać o życie i zdrowie swoje i kolegów;
- uczeń ma obowiązek szanować i ochraniać przekonania i własność innych osób;
- uczeń ma obowiązek zwalczania przejawów brutalności, wulgarności, patologii społecznej oraz wykonywania zarządzeń, poleceń nauczyciela i dyrektora;
- uczeń ma obowiązek szanować przyrodę.

W jednym statucie nałożono na ucznia obowiązek znajomości wszystkich przepisów prawnych (można domniemywać, że trudno byłoby znaleźć taką osobę dorosłą), w innych zobowiązywano do przestrzegania przepisów BHP.

W niektórych statutach katalogi obowiązków zawierały zakazy, np.:

- zabrania się noszenia przez dziewczęta wyzywającej biżuterii, robienia makijażu, chłopcy nie powinni mieć kolczyków, źle widziane jest także noszenie w budynku szkolnym czapek, szalików i podobnych akcesoriów ubioru.
- zabrania się przebywania poza domem po godzinie 21 (taki zakaz mogą wydać rodzice).

W niektórych statutach umieszczano dziwnie brzmiący obowiązek – „okazywać szacunek, poprzez społecznie akceptowane formy”. Czy można okazywać szacunek w sposób, który jest nieakceptowany społecznie, a poza tym, czy okazywanie szacunku komukolwiek można uczynić obowiązkiem?

W jednym ze statutow w zakres obowiązków ucznia wpisano uczestniczenie w pracach samorządu szkolnego. Taki wymóg nie wydaje się uzasadniony, bo przecież praca w samorządzie jest dobrowolna. Nie można ucznia zobowiązywać do działalności, która z definicji jest wolnym wyborem, świadectwem aktywności i swoistych zainteresowań ucznia. (Podobnie z aktywności społecznej nie należy czynić obowiązku.) W innym statucie z kolei napisano, że uczniowie mają przestrzegać swoich praw i obowiązków. Oczywiście, że to nie uczniowie mają przestrzegać swoich praw.

Po omówieniu różnego typu niezręczności i wad, jakie zawierały katalogi obowiązków analizowanych statutow, warto przypomnieć zasady, jakimi należy się kierować przy tworzeniu katalogu obowiązków, a więc:

1. Obowiązki ucznia powinny być sformułowane na pewnym poziomie ogólności, ale nie abstrakcyjności, jako krótkie i zrozumiałe wymagania szkoły wobec ucznia. (Szczegółowe wymagania, które wynikają z bieżącej potrzeby – jak np. zakaz przebywania w jakiejś części budynku szkoły – można przekazywać uczniom w formie zarządzenia umieszczonego na tablicy ogłoszeń, niekoniecznie wpisując je do statutu. Statut powinien zawierać ogólnie sformułowane wymaganie, np. uczeń ma obowiązek przestrzegania zarządzeń dyrektora i rady pedagogicznej).
2. Obowiązki powinny być konkretne i egzekwowalne typu: uczeń ma obowiązek uczestniczenia we wszystkich zajęciach lekcyjnych, odrabiania zadań domowych. Należy unikać sformułowań wieloznacznych, np. uczeń ma obowiązek aktywnego i systematycznego uczestniczenia w lekcjach. Jak ocenić wypełnianie obowiązku aktywnego i systematycznego uczestniczenia w zajęciach lekcyjnych? Co to znaczy aktywny? Czy aktywny uczeń to taki, który zgłasza się do odpowiedzi na każdej lekcji? Czy tylko na niektórych? Czy uczeń, który nie jest aktywny na lekcjach, nie wypełnia obowiązków szkolnych?

3. Katalog obowiązków, podobnie jak katalog praw, powinien być krótki, zrozumiały dla ucznia i łatwy do egzekwowania dla nauczyciela. W przeciwnym razie nie stanowi skutecznego narzędzia wychowawczego.

Podsumowanie

1. Od lat 90. trwa proces demokratyzowania się szkoły, co przejawia się m.in. konsekwentnym zainteresowaniem władz oświatowych rolą uczniów i ich rodziców w życiu szkoły, poszerzeniem autonomii szkoły, wprowadzaniem do szkół wiedzy o prawach człowieka (prawach dziecka) oraz doskonaleniem przepisów oświatowych. Chociaż korzystne zmiany, jakie zaszły w organizacji życia szkolnego i funkcjonowaniu szkoły jako instytucji kształcącej i wychowującej, są godne odnotowania, to jednak nie można nie zauważyć, że nadal istnieją obszary życia szkolnego, które wymagają zmian.

Za jeden z takich obszarów, chociażby w świetle dokonanej analizy, można uznać stan respektowania praw ucznia przez władze szkolne. W obszarze tym z jednej strony należy udoskonalić przepisy prawa oświatowego, tak aby uwzględniały standardy praw człowieka, z drugiej – należy konsekwentnie poszerzać wiedzę uczniów, nauczycieli i władz oświatowych o prawach człowieka.

2. Znamienne, że mimo wielokrotnych nowelizacji prawa oświatowego przepisy dotyczące praw ucznia czy kompetencji nie zmieniają się od lat 90. Nowe prawo oświatowe również powieliła stare błędy. Art. 55 starej ustawy został niemal identyczny, zmieniła się jedynie kolejność (obecnie 85). Statuty szkolne, w tym, katalogi praw ucznia, są traktowane fasadowo. W art. 1 nowej ustawy oświatowej jest mowa co zapewnia system oświaty. Wśród 23 punktów nie ma informacji, że zapewnia przestrzeganie praw ucznia i edukację o prawach człowieka.
3. Poddane analizie statuty w większości zostały skonstruowane na bazie dawno nieobowiązujących przepisów prawa oświatowego. Można domniemywać, że w praktyce nie funkcjonują.
4. W analizowanych przepisach prawa oświatowego i w przepisach statutów szkolnych prawa człowieka/ucznia nie zostały potraktowane z należytą uwagą. Zostały wprowadzone, ale ich treść i konsekwencje (czyli jakie roszczenie z nich wynika) wydają się dla autorów drugorzędne. Wyniki analizy statutów pokazują, że wiedza na temat praw człowieka jest w szkole niewystarczająca, zarówno wśród uczniów, jak i nauczycieli.

5. W programach wychowawczych szkoły pod hasłem *prawa człowieka* wpisywano np. „dążenie do identyfikowania się [ucznia] z obowiązkami patriotycznymi” czy „poznawanie miejsc i instytucji istotnych dla państwa”, a nie poznanie i umiejętność praktycznego korzystania z przepisów statutowych oraz dokumentów dotyczących podstawowych praw i wolności człowieka, co w tym przypadku winno być priorytetem.
6. Konstrukcja katalogów praw i obowiązków wskazuje na to, że statut szkoły nie stanowi dokumentu codziennego użytku, pomocnego w rozwiązywaniu bieżących problemów szkolnych. Generalnie zbyt małą wagę przywiązuje się do roli statutu jako dokumentu ważnego dla uczniów. Zapisy nie są jasne i zrozumiałe, w większości nie tyle dotyczą praw człowieka/ucznia w szkole, ile różnych uprawnień uczniów oraz zadań szkoły. Sposób formułowania praw przekonuje, że ich autorzy nie myśleli o roszczeniu i egzekwowaniu tych praw. Każde prawo powinno być tak sformułowane, żeby dla ucznia i jego rodziców było jasne, jakie wynika z niego roszczenie. Prawa zapisane, a nieegzekwowalne uczą braku szacunku dla prawa w ogóle. Statut powinien być skutecznym narzędziem wychowawczym, takim, za pomocą którego, uczeń zdobywałby umiejętności korzystania z przysługujących mu praw. Uczyłby się też zasady, że prawa przysługują wszystkim ludziom, że mogą być ograniczane, ale tylko zgodnie z prawem i w określonych sytuacjach. Pisząc o prawach proceduralnych, warto byłoby podać informacje o instytucjach, do których można się odwoływać.
7. Katalog praw powinien być prosty, krótki i jasny. Powinien wynikać z katalogu praw człowieka/dziecka. Uprawnienia wynikające z prawa oświatowego czy ustaleń między organami szkoły mogą być także zapisane, ale najlepiej w oddzielnych punktach i uporządkowane według jakiejś hierarchii ważności. Prawa i obowiązki winny być zapisane w statucie i nie ma potrzeby powtarzanie czy uszczegóławiania ich w różnych regulaminach/załącznikach.
8. Podobnie należy konstruować katalogi obowiązków. Obowiązki winny być tak sformułowane, aby można je egzekwować, w przeciwnym razie są to puste i nieużyteczne zapisy, a dzieci i młodzież uczą się, że można lekceważyć prawo.
9. Zmiany wymaga obecny art. 85 ustawy oświatowej, gdyż jest on m.in. źródłem nieporozumień i błędów. Prawa ucznia jako jednostki winny być w oddzielnym katalogu, a uprawnienia samorządu jako organu szkoły w oddzielnym.
10. W nowych podstawach programowych (choć szczerze mówiąc w starych nie było lepiej) edukację o prawach człowieka /ucznia/dziecka traktuje się bardzo zdawkowo. Standardy w tej kwestii są jednoznaczne.

W zaleceniu Rady Europy Nr 85 (7) Komitetu Ministrów Rady Europy o nauce i pobieraniu nauki w zakresie praw człowieka w szkołach przyjętym w 1985 r. stwierdza się, iż „*rozumienie i nabycie doświadczenia w zakresie praw człowieka stanowi ważny element przygotowania wszystkich młodych ludzi do życia w demokratycznym i pluralistycznym społeczeństwie(...) Koncepcje związane z prawami człowieka mogą i powinny być przyswajane od najmłodszych lat*”. Z kolei Zalecenie Rec (2010)7 Komitetu Ministrów RE zawiera Kartę Edukacji obywatelskiej i Edukacji o prawach człowieka, z której wynika, iż państwa członkowskie są zobowiązane do realizowania edukacji obywatelskiej i edukacji o prawach człowieka na każdym etapie edukacyjnym począwszy od przedszkola i nie tylko formalnie ale również w praktycznym działaniu i zarządzaniu instytucjami edukacyjnymi.

Oczywiste jest, że dzieci nie mogą podejmować decyzji przekraczających ich rozeznanie. Ale oczywiste jest również, że bez możliwości i stworzenia szansy podejmowania decyzji, realnego współuczestniczenia w życiu szkoły dzieci nie nauczą się odpowiedzialności.

11. Dobry statut i dobre katalogi praw oraz obowiązków mogą i powinny być użytecznymi i praktycznymi instrumentami wychowawczymi, zarówno w kontekście bieżących relacji uczeń–szkoła, jak i w wychowaniu aktywnego świadomego obywatela demokratycznego państwa prawa.

E-mail autorki: e.czyz@hfhr.org.pl.

Przywoływane akty prawne i przepisy międzynarodowe

Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci sporządzona w Strasburgu dnia 25 stycznia 1996 r. (Dz.U. 2000 Nr 107 poz. 1128)

Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., Dz.U. 1998 Nr 51 poz. 318

Konstytucja Rzeczpospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 Nr 78 poz. 483)

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Rzym, 4 listopada 1950 r. (Dz.U. 1993 Nr 61 poz. 284)

Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. 1991 Nr 120 poz. 526)

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. 1977 Nr 38 poz. 167)

- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 15 lutego 1999 r. w sprawie ramowych statutów publicznej sześciolletniej szkoły podstawowej, publicznego gimnazjum oraz publicznego przedszkola (Dz. U. Nr 14 poz. 131 i z 2000 r. Nr 2 poz. 20).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół (Dz.U. 2001 Nr 61 poz. 624)
- Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. z 2016 r. poz. 1943, 1954, 1985 i 2169 oraz z 2017 r. poz. 60, 949 i 1292)
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. - Prawo oświatowe (Dz.U. 2017 poz.59)
- Wskazania Narodów Zjednoczonych dotyczące zapobiegania przestępczości nieletnich („wskazania z Rijadu”) z 1990 r., przyjęte rezolucją Zgromadzenia Ogólnego 45/112 z dnia 14 grudnia 1990 r.,
- Zalecenie Nr 85 (7) Komitetu Ministrów Rady Europy o nauczaniu i pobieraniu nauki w zakresie praw człowieka w szkołach przyjęte 14 maja 1985 r.
- Zalecenie Nr 1286 (1996 r.) Zgromadzenia Parlamentarnego w sprawie Europejskiej strategii na rzecz dzieci
- Zalecenie (Rec 2010/7) Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie Karty Edukacji Obywatelskiej i Edukacji o Prawach Człowieka przyjęte 11 maja 2010 r.
- Zarządzenie Nr 14 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 19 czerwca 1992 r. w sprawie ramowego statutu szkół publicznych dla dzieci i młodzieży (Dz. Urz. MEN Nr 4, poz. 18)

Przywoływane orzeczenia Trybunału Praw Człowieka

- Orzeczenie Trybunału Praw Człowieka z 7 grudnia 1976 r., w sprawie Handyside vs Wielka Brytania, nr aplikacji 5493/72, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{,itemid":\[,,001-57499\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{,itemid)
- Orzeczenie Trybunału Praw Człowieka z 7 grudnia 1976 r., w sprawie Kjeldsen, Busk Madsen i Pedersen vs Dania, nr aplikacji 5095/71; 5920/72; 5926/72, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{,itemid":\[,,001-57509\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{,itemid)
- Orzeczenie Trybunału Praw Człowieka z 18 stycznia 1978 r., w sprawie Irlandia vs Wielka Brytania, nr aplikacji 5310/71, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{,itemid":\[,,001-57506\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{,itemid)
- Orzeczenie Trybunału Praw Człowieka z 25 kwietnia 1978 r., w sprawie Tyrer vs Wielka Brytania, nr aplikacji 5856/72, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{,itemid":\[,,001-57587\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{,itemid)

Orzeczenie Trybunału Praw Człowieka z 26 października 1984 r., w sprawie De Cubber vs Belgia, nr aplikacji 9186/80, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{„itemid”:\[„001-57465”\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{„itemid”:[„001-57465”]})

Orzeczenie Trybunału Praw Człowieka z 6 stycznia 1993 r., w sprawie Yanasik vs Turcja, nr aplikacji 14524/89, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{„itemid”:\[„001-80881”\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{„itemid”:[„001-80881”]})

Orzeczenie Trybunału Praw Człowieka z 23 września 1998 r., w sprawie A. vs Wielka Brytania, nr aplikacji 25599/94, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{„itemid”:\[„001-58232”\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{„itemid”:[„001-58232”]})

Student rights and obligations in school statutes

The article analyzes randomly selected student rights / obligations catalogs contained in the statutes of public schools, in the context of standards of human rights and the rights of the child.

KEYWORDS:

HUMAN RIGHTS, CHILDREN’S RIGHTS, EDUCATION LAW, STUDENT’S RIGHTS AND DUTIES, SCHOOL STATUTES

Cytowanie:

Czyż, E. (2017). Prawa i obowiązki ucznia w statutach szkolnych. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 16(2).

Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa–Użycie niekomercyjne–Bez utworów zależnych 3.0 Polska.